

ANDREIDES GÁBOR

„AZ OLASZ LÉLEK MEGTEREMTÉSE EGY BÜSZKE KÜLDETÉS”

AZ OLASZ IDENTITÁS ÉS NACIONALIZMUS ERŐSÍTÉSÉRE TETT FASISZTA KÍSÉRLETEK

Az 1909-ben, az akkor még forradalmi szocialista Benito Mussolini (1883–1945) Giuseppe Prezzolini (1882–1982) író, újságírónak, a *La Voce* című lap alapítójának írt levelében a haza lassan formálódó politikai egysége mellett az olaszok szellemi egyesítésének szükségességéről is beszélt. A feladat – ahogy Mussolini fogalmazott – „történelmünkéből és egyéniségünkéből adódóan nehéz, de nem lehetetlen. Az »olasz« lélek megteremtése egy büszke küldetés.”¹

Való igaz, amikor elhangzott az azóta híressé vált d’azegliói mondat – „Abbiamo fatto l’Italia ora dobbiamo fare gli italiani”² – még nem lehetett tudni, hogy a közös identitás kialakítása ilyen hosszú, sok veszélyt igénylő folyamat lesz. Olyan történetileg, társadalmilag, valamint szociálisan eltérő fejlődésű, nyelvi (dialektus) szempontból jelentős különbözőséget mutató tartományokat kellett egyesíteni, amelyekben igen erős regionalizmus (volt) tapasztalható.

A hazáról, a nemzetről számos elképzelés³ látott napvilágot, míg 1861. március 17-én megszületett az egységes⁴ Olaszország. Ám a területi egyesítés felett érzett öröm nem tartott sokáig, hiszen a neheze csak ekkor következett: mihez kezdjenek egymással az Appenin-félsziget tartományai és az a közel huszonkét millió olasz ajkú, akiknek immáron meg kellett tanulni egy közös hazában, nemzetben gondolkodni. A nyelvi egységesítés tekintetében a központi államapparátus eszköztárában számos adminisztratív lehetőség állt rendelkezésre. Az olasz lett az egységesített államigazgatás nyelve, hasonlóképpen olaszul beszélt a hadsereg. Mind az állami alkalmazottak, mind pedig a hadsereg tisztjei számára előírták a dialektus elhagyását, az olasz használatát. Megreformálták az iskolarendszert: ingyenes és kötelező lett az alapfokú oktatás, ahol szintén olaszul beszéltek⁵ a tanárok és diákok.

A fasizmus nemzeti mítosza és sajátosságai

A fasizmus nemzeti mítosza számos olyan elemből – olasz primátus, történelmi küldetés és feladat a Mediterráneumban – táplálkozott, amely már megtalálható volt az 1861-ben egyesített ország nacionalistáinak⁶ érvrend-

szerében. Később e célok mellé társultak olyan célkitűzések, mint például a jövő meghódításának szándéka. Ugyanakkor eltűntek olyan korábbi elemek – a humanizmus, a szabadság–egyenlőség–testvériség; a haza minden olasz hazája, vallási, politikai és egyéb meggyőződésbeli különbségektől függetlenül – amelyek a *Risorgimento* liberális jellegét hangsúlyozták. Maga Mussolini úgy vélte, hogy a Risorgimento sikerében, a nemzet egységének megteremtésében a liberalizmusnak „abszolúte alacsonyabb szerep jutott, mint amilyent Mazzinival és Garibaldival kapcsolatosan annak tulajdonítanak, akik pedig nem is voltak liberálisok”.⁷

Mussolini számára a kormányalakítástól kezdődően minden belpolitikai nehézség ellenére létezett egy különlegesen jelentős feladat: Olaszország nemzetközi fontosságának és megfelelő súlyának elismertetése. A nemzetközi presztízs, az önálló olasz külpolitikára való igény már egészen hamar megfogalmazódott: „Napjaink Olaszországa számít, és megfelelően számolni kell vele. Ezt pedig határainkon túl is kezdik felismerni. Nem kívánjuk rosszízűen eltúlozni jelentőségünket, de azt sem akarjuk, hogy túlzón és hasztalan lekicsinyítsük azt” – szólott Mussolini a Képviselőház plénuma előtt 1922. november 16-án, koalíciós kabinetjének parlamenti beiktatásakor.⁸ A miniszterelnök – aki hét esztendeig maga irányította az ország külügyeit – egyik legfontosabb céljának az ország érdekeinek biztosítását tekintette a Balkán és Kelet-Közép-Európa felé, a másik külpolitikai prioritásaként pedig a Mediterráneum irányában történő intenzív terjeszkedést, ezzel együtt a francia befolyás enyhítését fogalmazta meg. Ez utóbbi ideológiai alapját, történeti igazolását az antik római kontinuitásra (*mare nostrum*), örökségre való hivatkozás jelentette.

A fasiszmus születésétől kezdve kizárólagosan azonosította magát a nemzettel. A hazafiság ilyen mértékű kisajátítása meggyorsította a nemzeti mítosz ideologizálását, amely később súlyos következményekkel járt az olasz nemzettudat számára. A rendszer elnyelte és magáévá tette a nemzeti mítoszt, ellentmondást nem tűrően jelentette ki, hogy eltérő nemzetképnek és ideológiának nem sok keresnivalója van Olaszországban.⁹ Aki nem mutat hűséget és lojalitást a fasiszta haza irányában, az nem olasz. Itália fasiszta állam, polgárai, ha igazi olaszok, akkor értelemszerűen fasiszták. Ezt Mussolini egyik legrégebbi és legharcosabb híve, Roberto Farinacci (1892–1945) elég korán, már 1925-ben úgy fogalmazta meg, hogy „Olaszországban senki nem lehet antifasiszta, mert az antifasiszta nem olasz”.¹⁰ Az antifasiszta kifejezés azonban nem csak a rendszerrel politikailag szembenállókra – kommunistákra, szocialistákra, monarchistákra –, hanem mindazokra (külföldiek, zsidók, homoszexuálisok) vonatkozott, akiket a fasiszta rendszer nem tartott a társadalomba illeszthetőnek.¹¹

A Risorgimento 19. századi küzdelmeiben létrejött liberális olasz állam fokozatosan a múlt kódébe veszett, helyét egyre jobban átvette a centrali-

zált fasiszta olasz állam. A kettő között Mussolini az alapvető különbséget abban látta, hogy utóbbi nemcsak védekezik, de támad is. A „külhonban rágalmozók”¹² és az országban „aknamunkát folytatók”¹³ pedig jó, ha tudják – szögezte le idejekorán Mussolini –, „hogymesterkedésüknek igen súlyos következményei lesznek. Ne csodálkozzanak a fasiszta állam ellenségei, ha szigorúan fogunk velük bánni.”¹⁴ A Duce szerint, aki liberalizmust mond, egyént mond, aki viszont fasizmust, az az államra mond igent.¹⁵ A nemzet fokozatosan alárendelődött a fasizmusnak. Tagjai pedig az elinduló *antropológiai forradalom* hatására erős karakterrel és identitással rendelkező, úgynevezett új olaszok lesznek – vizionálta Mussolini.

A fasiszta nacionalizmus jórészt az első világháború megéléséből és annak tapasztalataiból táplálkozott, olyan katonák, *interventisták* fanatizmusából, akik „az összes emberi energiákat a feszültség legmagasabb fokára juttató, és a nemesség bélyegét biztosító”¹⁶ háborút dicsőséges és nagy tettek tartották, amelyben az olasz részvétel egyet jelentett a nemzet morális újjászületésével. A morális újjászületésnek, az olasz nacionalizmus megerősítésének szükségességét hirdették azoknak a közép- és kispolgársághoz tartozó fiataloknak a tömegei, akik a hazaszeretettől megmértelyezve kerültek ki a világháborúból. Számukra a háború, ez a *lírai esemény*¹⁷ bebizonyította, hogy olyan erőteljes hazafias politikára van szükség, amely az évszázados szétagoltságot követően visszaadja Olaszország nagyságát és polgárainak önbizalmát. Egyfajta vallásossággal kell az állam felé fordulni, tisztelni és imádni szükséges a hazát, akár a mindennapokban is. Háborúban pedig a haza érdekében mindenkinek készen kell állni akár a legnagyobb áldozat meghozatalára is.

Az effajta lángolás azonban hiányzott azokból az iskolázatlan vagy alacsony képzettségű, döntően dél-olasz fiatalokból, akik az olasz fronton szintén végigküzdötték a háborút egy olyan hadsereg katonáiként, amelyben a közös lobogó és egyenruha ellenére sem a vezényleti nyelvet, sem pedig bajtársaik nyelvét nem értették, és tulajdonképpen az is kérdéses volt számukra, hogy mit is keresnek ők azokban a lövészárkokban.

A magát a nemzet élcsapatának tekintő fasizmus a világháborút követően azonnal és kategorikusan magának követelte a jogot Olaszország vezetésére. Mussolini már a harci fasciók (*fasci di combattimento*) 1919. március 23-i megalakulásakor Milánóban elmondott beszédében leszögezte: „Sietnünk kell; ha a jelenlegi rezsimeg megbukik, nekünk kell a helyébe lépünk. Az öröklés joga a mienk, mert mi vittük az országot a háborúba, és mi vezettük győzelemre.”¹⁸ A fasizmus nacionalizmusának egyik új és fontos eleme a modernizmus. A rendszer ugyan kellő tisztelettel viszonyult a nemzeti múlt mítoszához, de ugyanakkor megkülönböztetett figyelemmel fordult a jövő felé, egy új és dicsőséges tradíció, civilizáció megalkotója kívánt lenni. Az örök város, Róma mítoszát – a fasizmus „kiindulási pontját, erősségét, jelképét” –

hangsúlyozottan fontosnak tartotta, alapításának idejét (Kr. e. 753. április 21.) országos, munkaszünettel járó állami ünnepnek nyilvánította. „Mindenkinek a fasizmus olasz katonájává kell válnia”¹⁹ – jelentette ki Mussolini.

Mussolini, a megalkuvást nem tűrő, harcos és küzdő római jellegről az 1927-es friuli frontharcos kongresszuson így szónokolt: „Nekünk nagy kiváltságunk, hogy ezen az isteni félszigeten élünk, honnan a rómaiak az egész világot meghódították, azonban nem szabad úgy élnünk, mint az ő nagyságuk és dicsőségük elősdiájainak; sohasem szabad a múlt felé tekintenünk, hanem a jövőt kell követnünk.”²⁰ A holnap és a jövő olasz történelmét, a maga teljes egészében a fasizmus kívánta megteremteni, amelyben újjáéled a „rég i Róma halhatatlan lelkéből sok minden: Littorio-jelvény, a római stílus harcos szervezet, a római önérték, büszkeség és bátorság: »civis romanus sum!«”²¹

A fasiszta mozgalom 1921. november 7-én Rómában párttá alakult. A párttá alakulástól kezdődően a *belső ellenség* ellen küzdő szervezetként lépett fel, azzal az elsődleges céllal, hogy visszaállítsa a nemzeti állam autoritását, és biztosítsa az állami élet folyamatosságát. Ugyanakkor korrigálni szándékozott az állam mint olyan jellegén, mivel a liberális évtizedek állami-ságát nem tekintette nemzetinek vagy eléggé nacionalistának, mert véleménye szerint az idegen modelleket és téveszméket követett. Giovanni Papini (1881–1956), a két háború közötti korszak egyik különös és viszonylag kevés-sé ismert írója szerint: „A Risorgimento első szakaszában Itália, hogy az egy-séget megszerezze, kénytelen volt azokat a mítoszokat szolgálni, melyeknek akkor hitelük és erejük volt Európában: a francia demokráciát és az angol liberalizmust. A háború után úgy látszott, hogy Olaszország a zsidó színeze-tű kommunizmus s egyéb szláv és ázsiai ragály ígéretföldje. De Olaszország nem tudta, bármennyire meg lett volna is a jó szándéka, sem megszokni, sem felhasználni azokat az életformákat és intézményeket, melyek legősibb és legtermészetesebb ösztöneivel alapvető ellentétben voltak. Kiűzetésük szem-ünk előtt folyt le 1922-től. A Fasizmus a többi közt a végső küzdelem az olasz szellem függetlenségéért. Szétszaggatta azokat a ruhákat, amelyek nem illettek jól a mi természetünkre, letépte az álarcokat, amelyek elhomályosították az igazi látásunkat, újra megtalálta és helyreállította az alapelveket, melyek régi arisztokratikus köztársaságainkat és városuralmainkat fenntartották; az állam tekintélyét és a parancsolás egységét.”²²

1922-t követően a deklaráltan antiszocialista, antiliberális, antidemokratikus fasiszta forradalom legitimizációja még erősebb és monopolizált patriotizmusfogalmat vezetett be: igaz olaszok a fasiszta párt²³ tagjai vagy szimpatizánsai, ami nem csak az egyre gyengülő ellenzéki pártok körében nem talált megértésre. Az elgondolás mértékéről, helyességéről magában a pártban is élénk viták folytak. A különböző frakciók közül a revizionisták úgy gondolták, hogy a forradalom befejeződött, azt a fasiszták az ország, nem pedig önmaguk érdekében vitték végbe. Enrico Corradini, az első vi-

láháborút megelőző olasz politika egyik vezető nacionalista politikusa, a mérsékeltekhez csatlakozva egyenesen úgy vélte, hogy „túl sokat beszélnek a fasizmusról, és túl keveset Olaszországról”,²⁴ illetve „kevesebb fasizmus, több Olaszország, kevesebb párt és több nemzet, kevesebb forradalom, több alkotmány”.²⁵ Az integralisták számára azonban még hátra volt a nemzet teljes fasizálása, mondván, a fasizmus túl sok paktumot köt a katolikus egyházzal vagy a monarchiával, ezért az igazi, a tiszta fasiszta állam létrehozása még várat magára.

1928-tól kezdődően a fasiszta párt állampárttá vált az országban, így monopóliuma minden tekintetben biztosított volt. Ettől kezdődően, aki a fasiszta rend ellen – amely immáron az állammal egyenértékű volt – vétett, automatikusan kizárta magát a nemzet közösségéből. Az állampárt legfontosabb feladata az új olaszok erős identitásának megalkotása lett. Ehhez a polgár teljes tudatát kívánták fasizálni, létrehozván így azt a polgárkatonát (*cittadino-soldato*), aki teljes mértékben elfogadja és hisz az állam szakralitásában, szellemét és testét maximálisan annak szolgálatába képes állítani, és ha kell – ahogyan már említettük –, azért életét is föláldozza. A totalitárius fasiszta állam az állampártra bízta olaszok millióinak fasiszta szellemben történő újrateremtését, az *emelkedő* nemzet és a fasiszta állam iránti hitben: „A rendszer alatt születik a nemzet”²⁶ – hirdette a propaganda. Mussolini 1928 decemberében a képviselőházban elmondott egyik felszólalásában így fogalmazott: „az olasz nép politikai, társadalmi és erkölcsi egysége az államban, mégpedig a fasiszta államban valósul meg”.²⁷

Rituálék, régi és új nemzeti szimbólumok

A nemzeti összetartozás erősítésének érdekében az 1922-es hatalomra jutástól kezdődően szinte azonnal megjelentek a tömegrituálék. Azok a tömegrendezvények, amelyek az 1919. szeptember 12-én, a Gabriele D’Annunzio és légionáriusai által elfoglalt Fiumében²⁸ már léteztek. Az adriai városban D’Annunzio szinte minden nap többórás szónoklatokat tartott, zenebona, utcai ünnepek követték egymást, amelyek során felvonultatta katonáit, fel-feltűntek a később ismertté vált fasiszta egyenruhák. A mindennapi és kényelmes élet megvetése, a hőskultusz magasztalása mind létezett már a D’Annunzio felügyelte Fiumében. Ezek voltak azok az összetevők, amelyek a későbbiekben Achille Starace által összedolgozva kialakították a végleges fasiszta stílust és politikai propagandát.

Az első, előkészítő fázisban a régi szimbólumok mellett új nemzeti (fasiszta) jelképek bevezetésére került sor. A háború- és hőskultusz kívánalmainak megfelelően 1922 végére minden városban és településen rendelet írta elő, hogy kötelező közterületet (utcát, teret, parkot) elnevezni a háború áldozata-

inak emlékére.²⁹ Az egységesült olasz állam 1890. november 27-én fogadta el hivatalos lobogójának a ma ismert olasz nemzeti trikolorót, kiegészítvén azt a királyi családra utaló savoyai címerrel. Ez a lobogó 1929-ben újabb változáson ment keresztül, ekkor ugyanis miniszteri rendelettel a fasiszmusra utaló *liktori fasceszeket*,³⁰ vesszőnyalábokat is a zászlóra applikáltak.

A himnusz tekintetében némi bizonytalanság volt tapasztalható. A Giuseppe Gabetti (1796–1862) által 1831-ben szerzett eredetileg szárd-piemonti himnusz (*Marcia Reale*) mellett gyakran fölcsendült a fasiszta párt indulója, az 1909-ben született *Giovinezza*. Mussolini bukását követően a királyi Olaszország hivatalos himnusza a *Marcia Reale* maradt, míg az Olasz Szociális Köztársaság (*Repubblica Sociale Italiana*) a szövegében némiképp módosított *Giovinezza* mellett tette le a voksát.³¹

A fasiszta propaganda kiváló érzékkel használta a hazafias himnuszok és a lelkesítő dalok széles eszköztárát. Közkedvelt és igen népszerű volt többek között a Giuseppe Micheli (1876–1948) és Mario Ruccione (1908–1969) szerzőpáros által 1936-ban, az etióp háborúba indulók lelkesítésére írt *Facetta Nera*, vagy a négy esztendővel később háborúba lépő Olaszország harci szellemét fokozni szándékozó *Vincere* című dal. Elterjedtek voltak még az olyan lelkesítő dallamok, mint Giacomo Puccini (1858–1924) *Inno a Roma* (Himnusz Rómához) című szerzeménye, vagy a világhírű operaénekes, Beniamino Gigli (1890–1957) előadásában sikerre vitt *Mamma* című dal, de természetesen, mint mindenhol Európában, igen népszerű volt az 1938-ban született *Lilí Marlen*.

Megújították a nemzeti ünnepek rendszerét. Az örök város szimbólumának fontossága különösen jelentős országos ünnep lett. Továbbra is érvényben maradt az 1861. május 5-én elfogadott alkotmány ünnepe, de egy esztendővel a lateráni egyezmény megkötését követően, a Vatikán érzékenységre reagálva, 1930-ban törölték a nemzeti ünnepek sorából szeptember 20-át, Róma olasz királyi csapatok által történő elfoglalásának napját. A nemzeti ünnepek közé emelték viszont március 23-át, amellyel az 1919. március 23-án, Milánóban megalakított első harci *fasciókra*, a fasiszmus születésnapjára kívántak emlékezni. Május 4. és november 4. szintén az ünnepek sorába emelkedett. Előbbi 1915 májusára, az első világháborúba történő belépésére utalt, utóbbi pedig a világháborút követő olasz győzelemre. Hasonlóan az ünnepek közé emelkedett az 1922-es hatalomra kerülésre, a *marcia su Romára* emlékeztető október 28-a.³² Utóbbira emlékezve, azt alapul véve, 1927-ben pedig bevezették a fasiszta időszámítást.

A harmincas évekre a szimbólumok már szerves részét képezték a mindennapoknak. Így végül, de nem utolsó sorban szimbólummá válhatott a fasiszmus vezére, maga Mussolini is. Mussolini, aki közéleti emberként, politikusként egyszerre volt a haza atyja, míg magánemberként a gondoskodó családfő. Aki sportolt, úszott, lovagolt, autót, motort és traktort vezetett, aki

hadvezér, admirális, katonai zseni, stratégia is volt egy személyben. A nemzet tehát hálás, hogy a Gondviselés a legnehezebb pillanatban biztosította számára „azt a nagy hadvezért, akire a népnek és a nemzetnek szüksége volt”.³³ Ő volt az, aki felemelte szavát az első világháborút követő béketárgyalások során az Itáliát ért súlyos méltánytalanság ellen (*vittoria mutilata*), valamint „Mussolini az, aki hús esztendeje az összes gazdasági, diplomáciai, szociális és katonai fórumon küzdött Itáliáért”.³⁴

Személyének honfitársaira gyakorolt hatása a húszas évek végén akkora lett, hogy „egy római újság egész komolyan azt jelentette, hogy az Aetna látványát Mussolini búvöli meg szemével, azért nem mer kitörni”.³⁵

Itália újra háborúzik

Mussolini fanatikusan hitt abban, hogy missziójának egyik, ha nem a legfontosabb feladata olaszok millióinak fizikai, ideológiai *újjáalkotása* úgy, hogy azok a modern idők római polgáraiként képesek legyenek válaszolni az új idők kihívásaira, és élen járjanak az Új Civilizáció megteremtésében. A Duce számos esetben nézte le honfitársait, és beszélt róluk megvetéssel, mert azok megítélése szerint nagymértékben különböztek az általa elképzelt ideális polgár, a katona-polgár (*cittadino-soldato*) eszményétől. Számára a második világháborús olasz részvétel is megfelelő alkalom volt az olasz faj újjá- és átdolgozására, mert így e kemény megpróbáltatások is hozzájárulnak az új *harcosok* és *hódítók* kikovácsolásához. De midőn az idő előrehaladtával a rendszernek egyre több kudarccal kellett szembenéznie, számot kellett adni a sorozatos katonai fiaskókról, veszteségekről. Mussolini ekkor súlyosbította vádjait saját honfitársaival szemben: „Az alapanyag az, ami hiányzik. Michelangelónak is márványra volt szüksége, hogy elkészítse szobrait. Ha csak agyag állt volna a rendelkezésére, egyszerű keramikus lett volna.”³⁶

A második világháborús olasz részvételt a propaganda a *nagy háborús* okoktól eltérően (nemzeti érzés, a Risorgimento el nem végzett feladatai, az idegen rabiga alatt szenvedő nemzettestvérek fölszabadítása) döntően azzal indokolta, hogy az időközben *birodalom*má növekedett Itália nemzetközi felelősségének és ambícióinak határozott tudatában tevékenyen kíván részt venni a világpolitikában. Annál is inkább, mert történelme során harmadszorra központja egy Új Civilizáció születésének, ezzel pedig meghaladta a nemzeti dimenziókat, és az Univerzális Világ felé fordult. Mindezek mellett azonban – közvetítette a propaganda – a még idegen, többnyire francia (Korzika, Nizza, Savoya) és angol (Málta) kézben lévő területeket is „vissza kellett szerezni” az anyaország számára.

Témánk igen érdekes aspektusa a nemzet, nacionalizmus, valamint a birodalmi gondolat összefüggéseinek vizsgálata. A fasizmus számára a nemzetek

expanziójára való törekvés az életképesség megnyilvánulását jelentette, míg az otthon ülés egyenlő volt a lemondással, a hanyatlással. A keletkező vagy feltámadó népek – hirdette a doktrína – imperialisták, csak a haldokló nemzetek lemondók.

Tehát a „terjeszkedés kérdése az olasz nép számára élet-halál kérdést jelent [...] terjeszkedést minden irányban: erkölcsi, politikai, gazdasági és néprajzi tekintetben”.³⁷ Mussolini egy 1926-ban a szenátusban elmondott beszédében úgy vélekedett, hogy az olasz imperialista törekvés a nemzet erkölcsi méltóságának tünete: „Ma az olaszoknak megvan a bátorságuk, hogy olaszoknak mondják magukat; húsz évvel ezelőtt sokkal kisebb volt ez a bátorságuk. Ezenfelül gazdasági és szellemi terjeszkedésre van szüksége mindazon nemzeteknek, amelyek kissé későn állottak talpra.”³⁸ Ugyanebben a felszólalásában hívta fel a figyelmet arra, hogy az olasz imperializmus nem támadó, vagy nem olyan robbanékony irányzat, amely háborút készítene elő, igaz, azt is hozzátette, hogy „a békés szándék még nem jelenti, hogy le gyűnk fegyverezve”.³⁹

Ez valóban nem jelentette azt, hiszen kilenc esztendő múlva a birodalmi gondolatok lázában égő Olaszország, 1935. október 2-án megtámadta Abesszíniát. Meggyőződéssel vagy anélkül, de sok olasz üdvözölte az etióp inváziót, egy jövőben hatalmas nemzetet és birodalmat látva benne. Indro Montanelli (1909–2001), a modern olasz újságírás kiemelkedő képviselője – sok tízezer fiatal olaszhoz hasonlóan – önkéntesként vett részt az abesszin háborúban. Visszaemlékezései szerint „azok számára, akik akkor húszévesek voltak, Abesszínia egyszerre jelentette a Vadnyugatot és ’68-at. [...] reméltük, hogy építünk ott lenn egy új világot, amelynek zarándok atyái, alapítói leszünk...”⁴⁰ 1936. május 5-én az olasz hadsereg bevonult az etióp fővárosba, Addisz-Abebába. Négy nappal később Mussolini a római Palazzo Venezia⁴¹ erkélyéről bejelentette, hogy Olaszországnak „végre megvan a saját birodalma. [ami egy ...] Fasiszta birodalom... a béke birodalma... a civilizáció és a humanizmus birodalma.”⁴²

A második világháború alatt a fasizmus erőfeszítései nem nyerték el az olasz közvélemény döntő többségének tetszését és szimpátiáját. Ez pedig egyáltalán nem segítette elő az állam helyzetét sem a katonai mozgósítások ügyében, sem pedig a háborúval kapcsolatos morális összetartás erősítésének ügyét. Ez utóbbi amúgy sem tűnt egyszerű feladatnak, hiszen az olaszok túlnyomó többsége a háború kitörésekor rezignációval, később növekvő csalódottsággal és félelemmel viseltetett a világháborúval szemben. A Mussolinit és a rendszert övező konszenzus immáron a múlté: 1943-ra a fasizmusban és a háborúban csalódott olaszok milliói kifejezetten várták országuk vereségét, így pedig a borzalmas háború és a fasizmus végét, amely számukra első számú probléma lett, miközben az országban partraszálló ellenség felszabadítóvá vált.

A fasiszta kísérlet megbukni látszik

1943. július 24–25-e éjjelén a Fasiszta Nagytanács Dino Grandi (1895–1988) egykori külügyminiszter, későbbi londoni követ határozati javaslatára megbuktatta Benito Mussolinit. Másnap az uralkodónál kihallgatáson jelentkező Mussolinit III. Viktor Emánuel (1869–1947) letartóztatta, és egy, a Gran Sasso d'Italia hegység Campo Imperatore fennsíkján található menedékházba záratta, ahonnan német ejtőernyősök szabadították ki 1943. szeptember 12-én. Mussolini néhány nappal később már a müncheni rádióban jelentette be az Olasz Szociális Köztársaság (*Repubblica Sociale Italiana*) megalakulását. Olaszország kettészakadt: egy, az angolszász szövetségesekkel fegyverszünetet⁴³ kötő és az egykori fegyvertársnak hadat üzenő királyi, s egy másik, a háborút a németek mellett tovább folytató köztársasági részre.

A háború utolsó másfél esztendeje igen kritikusknak mutatkozott az olasz nemzettudat tekintetében is. A nemzetről alkotott elképzelések közötti ellentétek leküzdhetetlenné, a több Olaszország közötti rettenetes különbségek pedig szinte feldolgozhatatlanná váltak. A szövetségesek szicíliai partraszállása darabokra törte a fasiszták Olaszországát. Azt az országot, amely a két évtized alatt a nemzet testéből kitaszított antifasiszta olaszok számára amúgy is csak a hamis Olaszországot (*falsa Italia*) és egy erőszakosan megalkotott nemzettudatot, a vele együtt járó ideológiát jelentette.

Carlo Rosselli, az 1937-ben testvérével Nelloval Franciaországban politikai gyilkosság áldozatává vált baloldali antifasiszta politikus, 1935-ben így írt: „A fasizmus a nemzet nevében beszél. Mi is a nemzetről beszélünk, de egy szabad nemzetről, nem egy eszközzel az állam kezében, hanem egy Európára és a világra nyitott nemzetről.” Majd így folytatta: „A fasizmus Olaszországot és az olasz öntudatot magasztalja. Mi is magasztaljuk. De melyik Olaszországot? Melyik olasz tudatot?”⁴⁴ E kérdés nyolc esztendővel később is megválaszolatlan maradt. A szicíliai történész, Adolfo Omodeo (1889–1946), a cavourianus liberalizmus képviselőjeként 1943. július 16-án, tehát Mussolini bukása előtt több mint egy héttel így írt: „Veszni hagyunk mindent, amit fasiszta hazának hívnak, mert nem otthona többé lelkünknek, amelyet az elpusztított városokkal együtt fogunk helyreállítani Olaszország azon polgári erényeinek megfelelően, amelyek az elmúlt húsz esztendő zsarnokság alatt le voltak rombolva.”⁴⁵

1943. szeptember 9-én, a fegyverszünet bejelentésének másnapján pedig Benito Mussolini egykori barátja, a szocialista Pietro Nenni (1891–1980) ezt jegyezte föl naplójába: „A tegnapi és mai történések jelzik mindannak pusztulását, ami még az államszervezetből megmaradt július 25-ét követően. Ami most darabokra hullik, az a nemzet katonai struktúrája. A katonák elhajtják fegyvereiket. A tisztek irányítás nélkül. A tábornokok igyekeznek csatlakozni a királyhoz, aki menekül.”⁴⁶

Tragikus, polgárháborús helyzet állott elő a nemzet történetében. Az egymással szembenállók mindegyike a nemzet felemelkedéséért és a haza területi egységéért indult harcba. Teljes egyetértés mutatkozott az ellentétes érdekű propagandagépezetekben, mikor Giuseppe Mazzini és Giuseppe Garibaldi neveivel, illetve a Risorgimento dicsőséges pillanataival lelkesítették a végső küzdelemre az olasz lakosságot. A *királyi* Olaszország katonái, a partizánbrigádok (kommunisták, szocialisták, akciópártiak) tagjai és a Mussolini oldalán maradtak egyaránt meg voltak arról győződve, hogy ők és kizárólagosan ők az *igazi* Olaszország képviselői.

Az egymással halálos küzdelemben álló két Olaszország mellett azonban volt egy *harmadik* ország is, az olaszok többségének hazája, amelyben a legtöbben csak a háború végét várták, és mindennél jobban csak egyet szerettek volna: életben maradni. Corrado Alvaro (1895–1956) író szerint rájuk egyfajta szemlélődő magatartás volt jellemző, kívülről, mintha minden, ami körülöttük, a környezetükben történik, rájuk nem vonatkozott volna. Ők voltak azok, akikkel kapcsolatban Alvaro keserűen jegyezte meg, hogy a szabadságot kívülről, egy külső erőtől várták. Ebben az esetben a nemzeti öntudat sokszor a szégyenkezés érzésével párosult, mert *kívülről*, mástól, idegen katonai és politikai hatalomtól (angolszász szövetségesek) várták a megváltást.⁴⁷

Alba De Céspedes (1911–1997), a római anyától és kubai apától származó, a partizánharcokban is tevékenyen részt vevő olasz író 1943. október 18-án, a hegyekben is vezetett naplójában így fogalmazott: „Szégyellem magam, hogy az angoloktól várom a szabadságot. Mindennap szinte türelmetlenül kérdezzük, hogy mikor jönnek? Olyan rossz állapotban vagyunk, hogy örömmel várjuk a külföldi katonák érkezését.”⁴⁸ E keserűséggel összecseng Piero Calamandrei (1889–1956) író, újságíró, jogtudós álláspontja, aki nagyjából ebben az időben a következőket jegyezte föl: „Mérgesek vagyunk az angolokra és az amerikaiakra, mert lassan jönnek. De mi mit csinálunk? Az örök olasz lélektan, amely külföldiektől várja a megváltást.”⁴⁹

Befejezés

A második világháború viszonylag hamar pontot tett az agresszív olasz nacionalista politika végére. Befejeződtek a fasiszmus két évtizedét jellemző hatalmas gyűlések és szónoklatok (*adunata oceanica*), véget értek a monumentális felvonulások, nem vezényelték ki többé az utcára az olasz ifjúságot. Mussolini húsz esztendeje mintegy leszoktatta az olaszokat a nemzeti lelkesedés túlzó kifejezéséről. Természetesen ez, vagyis a látványos és túlzó hazafias megnyilvánulások hiánya nem jelenti azt, hogy kevésbé lennének patrióták, legfeljebb kissé másként azok.

Az olasz nemzettudat erőteljesen regionális jellegű, a *campanilismo*, vagyis a szűkebb pátriához való erős ragaszkodás, élő jelenség. A világháborút követően a meglévő olasz nacionalizmus nem az államhoz, inkább a társadalomhoz vagy az *olasz életformához*, a század ötvenes éveitől egyre erősebbé és nemzetközileg ismertté váló *Made in Italy* jelenséghez kapcsolódott, amibe mindaz beletartozott, ami Olaszország hírét öregbítette szerte a világon. Az olasz ipar nemzetközileg keresetté és divatossá váló termékeitől kezdődően (Vespa robogó, FIAT 500-as) az olasz film, színház és könnyűzenén keresztül (San Remo és Domenico Modugno) a labdarúgásig (Juventus, Milan, Internazionale) bezárólag számtalan termék hozzájárult a sikerhez.

Az olaszokról gyakran és rosszindulattal mondja a köznyelv, hogy ők a *kilencvenperces nacionalisták*, utalván a labdarúgás iránti olthatatlan szenvedélyükre, illetve arra, hogy bármikor összezárnak, ha a nemzeti válogatott pályára lép. A futballpályákon és a sporteseményeken tapasztalható egység azonban nyomban megszűnik, ha véget ér a mérkőzés, vagy ha befejeződnek a küzdelmek. A fasiszta rezsim nem is titkolta célját, a sport, ezen belül a már akkor hatalmas népszerűségnek örvendő labdarúgás segítségével is egyesíteni kell az olasz lelkeket, meg kell erősíteni az olasz öntudatot. Ez bizonyos tekintetben sikerült is, hiszen Olaszország, rengeteg áldozat árán, 1934-ben és 1938-ban is világbajnok lett, sőt mindeközben győzedelmeskedett az 1936-os berlini olimpiai játékok labdarúgó döntőjében is.

Ami ami nemzetközi szinten úgy tűnt, működik, az a hazai viszonyok közepette nem hozott megnyugtató megoldást. A nemzeti bajnokság fejlődésével ismét fölerősödtek azok a középkori széttagoltságból eredő regionális ellentétek, amelyek meghatározták a különböző *comunék* kapcsolatait. A szurkolótáborok éles szembenállása ma is meghatározza az olasz labdarúgó-bajnokságot. Amikor a nápolyi szurkolók csapatukat elkísérve Torinóba érkeznek, gyakran találják szemben magukat: „Isten hozott Olaszországban!” felirattal. A rómaiak Milánóban hatalmas betűkkel hirdetik: „A leggyönyörűbb dolog Milánóban? A Rómába induló vonat.”⁵⁰ És ezt a sort hosszan lehetne folytatni. Egy biztos, hús esztendő fasiszta nemzetpolitikáját követően az olasz nemzet továbbra sem mutat fogékonyságot a túlzó, retrográd szellemiségű nacionalizmusra.

Jegyzetek

- 1 GUERRI, Giordano Bruno: *Fascisti. Gli italiani di Mussolini. Il regime degli italiani*, Mondadori, Milano, 1995, 6. p.
- 2 „Megteremtettük Olaszországot, most az olaszokat is meg kell teremtenünk.” A híressé vált mondatot alapvetően Massimo D’Azeglio (1798–1866) író-politikusnak tu-

lajdonítják, de ugyanezt idézték már Urbano Rattazzitól (1808–1873), illetve magától Cavourtól (1810–1861) is.

- 3 L. ANDREIDES Gábor: Nemzet és identitásépítés az olasz fasizmus alatt, *grotius.hu*, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata, <http://www.grotius.hu/doc/pub/ZUIIJZ/2011_100_andreides%20g%C3%A1bor_nemzet%20%C3%A9s%20identit%C3%A1s%C3%A9pit%C3%A9s.pdf> (letöltve: 2013. 01. 21.).
- 4 Közel egy évtized múlva, a fiatal olasz állam „tovább egységesült”: olasszá lett az örök város, Róma is. 1870. szeptember 20-án a Raffaele Cadorna (1815–1897) generális irányította olasz lövészek (*bersaglieri*) bevonultak a jelentéktelen pápai erőkkal védett Rómába (*breccia di Porta Pia*). E hadművelet győztes befejeztével Róma lett a fiatal és egyesített olasz állam – rövid időn belül Torinót és Firenzét követően harmadik – most már végső fővárosa.
- 5 Kardinális jelentőségű volt a kérdés, hiszen az olaszoknak nem volt egységes állama, amellyel azonosulhattak volna. Esetükben a nemzeti öntudat kialakítása elsősorban nyelvi kérdés volt és csak másodsorban politikai. Igaz ez akkor is, ha a nyelvi fejlődés során sem volt könnyebb, gyorsabb és látványosabb sikereket elérni, mint a politikai nemzet kialakulásának folyamatában. Alessandro Manzoni (1785–1873) *Jegyések (I promessi sposi)* című munkájával teremtette meg az egyesült Olaszország nemzeti irodalmi nyelvét, amelynek első kiadása még a milánói dialektus nyomatit viseli magán. Manzoni a későbbiekben *toszkanizálta* művét, aki egyébként feleségével franciául, a rokonaival, barátaival pedig milánói anyanyelvén társalgott. Az egyesítés pillanatában az olaszoknak csak 2,5%-a használta az olasz nyelvet a mindennapi érintkezésben. A lakosság közel 80%-a analfabéta volt, és a maradék is hibásan beszélt az olaszt. Arra pedig, hogy milyen sürgősséggel kellett megoldást találni a problémára, álljon itt egy világos példa: 1866. június 24-én, az osztrákok elleni villafrancai ütközetben az olasz hazafiak egymást vették célba és lőtték a tüzérséggel, mert nem pontosan értették egymás utasításait, L. BIAGI, Enzo: *I come italiani*, Nuova Rizzoli, 1993, 114. p.
- 6 Többek között Enrico Corradini (1865–1931) újságíró, aki 1903 végén alapította *Il Regno* című lapját, vagy Giuseppe Antonio Borgese (1882–1952), aki 1904-ben hozta létre *Hermes* című folyóiratát. Az előbbi hasábjain jelentek meg először Itália afrikai missziójának, illetve a franciáknak mint a mediterráneumbeli természetes riválisként való feltüntetetésének gondolatai. Nápolyban, 1909-ben jelent meg a *La Nave*, majd 1915-ben a *Fratelli d'Italia* című nacionalista lap, Tarantóban pedig az első világháború kitörésének évében publikáltak először nacionalista hangú lapot, *Il Nazionalista* címmel. Mussolini úgy vélekedett a nacionalisták és a fasiszták kapcsolatáról 1922. szeptember 20-án, udinei beszédében, hogy: „A nacionalisták tőlünk sok kérdésben különböznek, de az igazságot egyben meg kell vallanunk, s ez az, hogy minden csatában, melyet megvívunk, mindenkor velünk voltak.” MUSSOLINI, Benito: *A fasizmus doktrínája*, Gede Testvérek BT, Budapest, 2000, 46. p.
- 7 *Uo.*, 37. p.

- ⁸ DE FELICE, Renzo: *Breve storia del fascismo*, Oscar Storia Mondadori, Milan, 2000, 66. p.
- ⁹ 1915 elején Mussolini a *Popolo d'Italia* hasábjain még másképpen vélekedett: akkor a lap főszerkesztőjeként, vezető szocialistaként úgy gondolta, a szocializmus alapvető elvei nem vezetnek a haza megtagadásához, hiszen – példálózott Mussolini – „[Jean] Jaurés felejthetetlen lapokat írt e tárgyról, melyek mind át vannak hatva szeretett francia szülőföldje iránti rajongástól”, MUSSOLINI: *i.m.*, 4. p.
- ¹⁰ DOGLIANI, Patrizia: *Il fascismo degli italiani. Una storia sociale*, UTET Storia, 2008, 281. p.
- ¹¹ *Uo.*
- ¹² MUSSOLINI: *i.m.*, 59. p.
- ¹³ *Uo.*
- ¹⁴ *Uo.*
- ¹⁵ *Uo.*, 44. p.
- ¹⁶ *Uo.*, 28. p.
- ¹⁷ A költő Gabriele D'Annunziónak ezek, valamint az olasz nacionalizmus érdekében elmondott egyéb szavai, írásai felrázták a szunnyadó olasz nacionalizmust. D'Annunzio megfelelő ütemben és igen jó érzékkel látta meg, hogy a 20. századi olasz polgár számára bizony már fárasztóak a Risorgimento dagályos, nehezen érthető politikusai, újfajta politizálásra van szükség. D'Annunzio és Mussolini kapcsolatáról L. ANDREIDES Gábor: D'Annunzio és Mussolini a korai időkben. Mester és tanítvány?, *grotius.hu*, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos lapja, <http://www.grotius.hu/doc/pub/WRDNWE/2012_161_andreides_gabor_dannunzio_es_mussolini.pdf> (letöltve: 2013. 01. 21.).
- ¹⁸ DE FELICE, Renzo (szerk.): *Autobiografia del fascismo. Antologia di testi fascisti 1919–1945*, Einaudi, 2001, 16. p.
- ¹⁹ MUSSOLINI: *i.m.*, 61. p.
- ²⁰ *Uo.*, 34. p.
- ²¹ *Uo.*, 117. p.
- ²² ANDREIDES Gábor: Nemzet és identitásépítés az olasz fasizmus alatt, *grotius.hu*, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos lapja, <http://www.grotius.hu/doc/pub/ZUIIJZ/2011_100_andreides%20g%C3%A1bor_nemzet%20%C3%A9s%20identit%C3%A1s%C3%A9pit%C3%A9s.pdf> (letöltve: 2013. 01. 21.).
- ²³ 1943-ig Nemzeti Fasiszta Párt (*Partito Nazionale Fascista*), majd az Olasz Szociális Köztársaságban 1943 és 1945 között Köztársasági Fasiszta Párt (*Partito Fascista Repubblicano*).
- ²⁴ GENTILE, Emilio: *La grande Italia*, Editori Laterza, 2011, 171. p.
- ²⁵ *Uo.*
- ²⁶ *Uo.*, 185. p.
- ²⁷ MUSSOLINI: *i.m.*, 62. p.
- ²⁸ Az egykoron *corpus separatum*ként – azaz különálló területként – a Magyar Királysághoz tartozó Fiume ugyanis a világháborút követően rövid ideig a győztes hatalmak katonai ellenőrzése alá került. A város olasz nyelvű lakossága szorgalmazta

ugyan az Olasz Királysághoz történő csatlakozást, de érdemi lépés ez ügyben sem olasz, sem pedig a többi győztes hatalom részéről nem történt. Ennek a helyzetnek egy csapásra vetett véget közel háromezer egykori katona, aki az olasz történelem és irodalom egyik legkülönösebb és legérdekesebb alakjának, Gabriele D’Annunzionak (1863–1938) a vezetésével a közeli Ronchi (ma: Ronchi dei Legionari) kisvárosából kiindulva, 1920. szeptember 20-án elfoglalta a várost, elkergetvén onnan az ott álmásozó délszláv, illetve a döntően franciákból álló szövetséges haderőt. A *fiumei kaland*, az igen erős nacionalista hangulat rendkívül népszerűvé tette a vállalkozást az olasz közvélemény szemében, ám a hivatalos olasz kormánynak erős fejfájást okozott. Francesco Saverio Nitti kormányfő és külügyminisztere, Carlo Sforza, végül is a Rapallói szerződésben, 1920. november 12-én megállapodott a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság képviselőivel a Fiumei Szabad Állam létrehozásában.

²⁹ GUERRI: *i.m.*, 14. p.

³⁰ A *lictorok* törvényszolgák voltak az ókori Róma köztársasági időszakában. Alapvetően az volt a szerepük, hogy az egyes főbb hatalommal rendelkező *magistratusok*, tisztviselők kíséretét alkossák, illetve a büntetés-végrehajtásban is részt vállaltak. A hagyomány szerint még maga a városalapító, Romulus vette át a licitorok intézményét az etruszkoktól. Ez feltehetően nem így történt, de az mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy már az etruszk királyok előtt is tizenkét, vállán *fascest* (vesszőnyalábba tűzött bárdot) cipelő törvényszolga menetelt.

³¹ GUERRI: *i.m.*

³² DOGLIANI: *i.m.*, 254–255. p.

³³ APPELIUS, Mario: Vincere, In: DE FELICE: *i.m.*, 403. p.

³⁴ *Uo.*

³⁵ SARFATTI, Margherita: *Mussolini élete*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927, 268. p.

³⁶ GENTILE: *i.m.*, 188. p.

³⁷ MUSSOLINI: *i.m.*, 94. p.

³⁸ *Uo.*, 97. p.

³⁹ *Uo.*

⁴⁰ MONTANELLI, Indro: *Soltanto un giornalista* (testimonianza resa a Tiziana Abete), BUR Saggi, 2003, 17. p.

⁴¹ 1929-től 1943-ig Benito Mussolini római székhelye.

⁴² BOSWORTH, J. B. Richard: *L’Italia di Mussolini 1915–1945*, Mondadori, Milan, 2007, 368. p.

⁴³ 1943. szeptember 3-án Giuseppe Castellano tábornok a szicíliai Siracusában Olaszország nevében aláírta a fegyverszünetet a partra szállt angolszász csapatok képviselőivel. A katonai helyzetre való tekintettel azonban ezt nem hozták azonnal nyilvánosságra. Szeptember 8-án Eisenhower tábornok tette közzé Olaszország náci Németországgal való szakításának hírért, amit Pietro Badoglio marsall a rádióban megerősített.

⁴⁴ GENTILE: *i.m.*, 235. p.

⁴⁵ *Uo.*, 239. p.

⁴⁶ *Uo.*, 245. p.

⁴⁷ *Uo.*, 257. p.

⁴⁸ *Uo.*, 258. p.

⁴⁹ *Uo.*

⁵⁰ Bövebben L. FLORIS, Giovanni: *Separati in Patria. Nord contro Sud: perché l'Italia è sempre più divisa*, Rizzoli, 2009, 41–42. p.